

Görög Ilona Örökbefogadás című novellájának jogi és gyermekvédelmi kérdései

■ ELŐSZÓ

A különböző korok irodalmi alkotásai hűen tükrözik a társadalomban élő erkölcsi és jogi normákat. Az írók, költők műveiben lépten-nyomon találkozunk jogi esetekkel. Új sorozatunkban egy-egy irodalmi mű bemutatásával az a célom, hogy összehasonlítsam a korabeli és a mai jogintézményeket.

Több gyermek- és fiatalkorú elkövetőre vonatkozó felvetés érhető tetten pl. Csáth Géza elbeszéléseiben. Az emberi jogokkal kapcsolatos kérdések pedig F. Kafka:

„Fegyencgyarmaton” című novellája alapján is megválaszolhatóak. Elkövető vagy áldozat Oscar. Wilde Saloméja? Bűnös-e Toldi Miklós és Ágnes asszony?

A fiatal Toldi Miklós története közismert. A bűnösségével kapcsolatos kérdések is ilyen egyértelműek? Ha ma bíróság elé állítanák Arany hősét, milyen szempontok szerint ítélnék felette? Hogyan minősülne az általa elkövetett bűncselekmény? Milyen büntetést kapna? A kérdésekre a válasz a mű alapján is megadható. Arany ugyanis mindent leírt és feldolgozott, amely a cselekmény minősítése és a büntetés kiszabása szempontjából lényeges lehet. A kérdés már csak, bűnös-e Toldi Miklós.

Arany János más műveiben is lépten-nyomon találkozunk jogi esetekkel. Itt van például a nagykőrösi balladák közül az „Ágnes asszony”, amely megtörtént tényeken alapul. A költő egy geszti esetet dolgoz fel ebben a művében. Arany gyakran találkozott azzal a szótlan parasztszonnal, aki reggeltől-estig a patakban mosott. Felfigyelt rá, érdeklődött utána, s balladának dolgozta fel az akkori közvéleményt is foglalkoztató szerelmi háromszöget. „Szörnyű a bűn, terhes a vád”, mivel a tényállás szerint Ágnes asszony szeretőjével együtt megölte férjét. Mégsem a pozitív jog sújt le rá, nem az ember által alkotott jogszabály alkalmazói, a bölcs bírák ítélnék felette, hanem a bűn és bűnhődés bibliai szigorának megfelelően az erkölcsi normák mondják ki a végső „verdict”-et. A büntett bomlasztó hatására Ágnes asszony megőrült, így „a bölcs törvényszék” döntése: „Eredj haza, szegény asszony! / Mosd fehérre mocsokos leped: / Eredj haza, isten adjon / Erőt ahhoz és kegyelmet.”

A hétköznapi emberek számára a jog világa gyakran nehezen érthető szabályok útvesztőjeként jelenik meg. Ezért szeretném a fontosabb jogi kérdéseket - cikkről-cikkre - ismert és kevésbé ismert alkotásokon keresztül bemutatni. Az elemzéskor természetesen hű maradok a kiválasztott művek jogi tényállásához.

■ GÖRÖG ILONA: „ÖRÖKBEFOGADÁS” CÍMŰ NOVELLÁJÁNAK JOGI KÉRDÉSEI

„Állástalan pincér örökbeadná hároméves, egészséges leánygyermekét úricsaládhoz, csekély végkielégítésért. Kruspér-utca 8, III. 29.” E sorokkal kezdi elbeszélését Kosztolányi felesége, Harmos Ilona, közismertebb írói álnévén Görög Ilona. A novella a Nyugat 1935/10. számában jelent meg. A mű segítségével egyrészt betekintést nyerünk a gyermektelen Barabás család hétköznapi életébe, másrészt viszont megismerjük a harmincas évek örökbefogadási eljárásának sajátos szabályait.

„Barabásné az ágyban hangosan olvasta a vasárnapi reggeli újság apróhirdetését. Mellette a másik ágyban a férje már jó ideje ébren volt, de ábrándjaiba merülve tovább mímelte az alvást...Az asszony tudta, hogy férje nem aludt. Ő is gyakran menekült így az örömtelen valóság elől. – Hallod? Egy állástalan pincér örökbeadná a hároméves kislányát – ismételte az asszony, saját szavaival a hirdetést. – Nézzük meg. Jó? – Megnézhetjük éppen, -mondta az ura kelletlenül. Már unta a sok ellentmondást ebben a kérdésben...? kitűnően megvolt gyermek nélkül is.” Ennek ellenére - mint ahogy a novella második feléből kiderül -, éppen a férfi volt az, aki megszerette a kislányt, Ibolykát. Barabás volt, aki sürgette az örökbefogadást. Felesége nem tudott közel kerülni a gyermekhez, ezért meghátrált. Barabásné „...a vacsoránál nagyon ünnepélyes volt. Minduntalan mondani akart valamit, de elnyelte. Végül is nagynehezen kibökte, hogy ő kezd félni ettől az örökbefogadástól és nem bánná, ha vissza lehetne csinálni. Ez a pincérnépség neki sehogysem tetszik. Raffinált banda és a kislány is már pont olyan raffinátnak látszik, mint az apja. Barabás magából kikelve kiabált, hogy ne csináljon belőle senki bolondot. Eddig nem hagyta őt élni a gyerekért, most meg egyszerre neki nem kell. És hogy most már nem lehet visszatáncolni. És hogy Emma romlott, ha egy hároméves gyermekről feltételezi, hogy az romlott.” A férfi ugyanakkor igazán megszerette a kislányt. Már az első találkozáskor kiderült, hogy ők ketten, és csak ők ketten, összetartoznak. „A kislány a melléhez szorított babával közvetlenül Barabás széke előtt állt s most hirtelenül a férfi öléhez támaszkodott. Ezzel a mozdulattal köszönte meg Barabásnak az Emmától kapott babát. A meleg gyermeki test egy pillanatra andalító érzéseket keltett Barabásban. Szerette volna ölebe kapni ezt a tündéri kislányt és elrohanni vele, vinni haza máris. Nem moccant, nehogy megtörje a varázst...A kislányt még egyre szorította magához. Ebben a pillanatban már...hitte, hogy ez a kislány az övé volt mindig, kezdettől fogva.” A varázs nem szállt tova, örökre megmaradt, „Másnap Barabás, amikor kijött a hivatalból, a Belvároson ment hazafelé. Több ízben

azon kapta magát rajta, hogy gyermekruha-, gyermekcipő- vagy játékosbolt előtt ácsorog s maga sem tudja, hogy mit is néz voltaképpen. Máskor legfeljebb azért állt meg, hogy egy nyakkendőt szemügyre vegyen, vagy sajátmagát a tükörablakban." Minden gondolata Ibolyka körül forgott. Az örökbefogadással kapcsolatban is mindent ő intézett, egyedül ő látogatta a kislányt, feleségét kirekesztette mindenből. A vita estéjén „Emma csak nézte az urát. Ilyen izgatottnak még nem látta. Ettől még jobban elkeseredett. Tisztán érezte, hogy most már az ura a cselekvő fél ebben az ügyben, hogy most már ő az, akinek a gyerek kell, mindenáron, még a béke árán is. Tehetetlen volt ezzel a nagy kívánsággal szemben.” A novella legvégén, a történet utolsó napján „úgy robbant be ez a fiatal élet a homályos lakásba, mint valami fényes-éles, arany napsugár. Emma lehuntya előtte a szemét. A kislány pogány bájjal vette birtokába az egész házat, új apját, aki máris engedelmes, boldog szolgálójául szegődött...Emma...nem tudott résztvenni ebben a játékban...végül is ingerültté vált és minduntalan beléjük kötött. Rosszkezdű volt. Folyton rendre intette férjét és a gyermeket. Ezzel azonban csak még inkább cinkosokká tette őket. Ellenfeleivé.”

Az elbeszélés történetének eddig idézett részei a novella mondanivalója szempontjából mindenképpen jelentős tényeket ír le, témánk szempontjából viszont nem releváns. (Az apróhirdetést kivéve.) Az örökbefogadási eljárással kapcsolatos szabályok nem a fabulából – a meséből, vagyis a kötött motívumokból –, hanem a „szűzsé”-ből – szabad motívumok rendszeréből – bukkannak elő.

Barabásék Kruspér utcai első látogatásuk alkalmával „egyetlen megjegyzés, egyetlen kérdés sem hangzott el, de kölcsönösen tudták, hogy miről van szó és egész magatartásukkal, apró mozdulataikkal már valóságos alkudozás indult meg közöttük.”

A szavak nem voltak szavak többé, csupán gondolatok. A pár perces némaságban a történés fonala belülről szövéődött. A kimondatlan szavak súlya megdöbbeníti az olvasót.

„Ide nézzenek az urak, micsoda gyönyörű kislány ez. – És milyen okos, hogy tud köszönni. – Szép kis világban élünk. – Előbb majd megnézzük, hova adjuk. – Csak pénzt lássunk minél előbb, pénzt lássunk. – Lóversenyre akarok menni. – Csak nyernék a lóversenyen, dehogy adnám oda. – Kellene a fenének nekem ez az öt gyerek. – Az apám is itt van, munka nélkül, meg a feleségem öccse, állástalan borbély. – Vigyék már, vigyék innen ezt a kislányt. – Ingyen is odaadom, - közölte némán a pincér. – Csak vigyék. – Lóverseny – gondolta Emma és Barabás is. Meg ezt: - Nagy felelősség egy gyermeket örökre fogadni. – Különösen lányt. – Ki tudja, mi lesz belőle? – Aztán élnek a szülei is. – És már hároméves elmúlt. – Emlékezni fog apjára-anyjára. – Ki tudja milyen rossz ösztönöket hoz magával ilyen környezetből. – És vajjon nem fognak zsarolni a szülők?”

Súlyos gondolatok néma köntösben. A későbbi zsarolás lehetőségétől olyannyira megrettent Barabás, hogy bár

megszelídített formában, de szóban is hangot adott ezen aggodalmának. „De kérem, látogatni nem lehet a gyereket, amennyiben...- mondta befejezetlenül... - Különben is sok mindent meg kell még beszélni, el kell intézni. Az ügyvéddel, az árvaszékkel. Nem olyan egyszerű ez a dolog.”

Az örökbefogadási eljárás megindítása előtt a novella szerzője érzékeltetni akarja a procedura bonyolultságát. Pedig, ha összehasonlítjuk az akkori eljárást a maival, megdöbbenünk, s felkiáltva kérdezzük: „Nem olyan egyszerű ez a dolog?” Élnének a XXI. század elején, vagy a XX. század végén! Újságban apróhirdetés? Ma ez elképzelhetetlen, szerencsére. Az eljárás menete is jóval bonyolultabb és hosszabb.

Amennyiben a figyelmes olvasó összeadja a novella történéseinek napjait, úgy láthatja, hogy Ibolyka örökbefogadása - ha az első látogatás napját nem veszi figyelembe - mindössze 12 napot vett igénybe. Maga az eljárás sem volt bonyolult.

Még aznap, „ebédután Barabás, amikor a felesége aludt, főlészlítettta ügyvéd barátját a lakásán és hosszan tárgyalt vele erről az ügyről.” Másnap, szintén „ebédután hosszan tárgyalt az ügyvéddel. Mindent részletesen megbeszélte vele. Az ügyvéd biztosította, hogy miután semmiféle akadály nincs, ha a felek az árvaszék előtt együttesen megjelennek, két héten belül nyélbeüthetik az egész ügyet. Majd ő megsürgeti az igazságügyi tanácsnál, ahová jóváhagyás végett küldik az iratokat.” A következő nap, vagyis „harmadnap reggelén Barabás nem ment be a hivatalába. Fogadott egy nagy gépkocsit, átment a Kruspér-utcába, fölpackolta a Ledninszky-házaspárt Ibolykával együtt, aztán visszament a feleségéért. Az ügyvéd már várta őket az árvaszéken. Ott jegyzőkönyvet vettek fel az örökbefogadásról. Érzelmes szavak hangzottak el, nemes, emberbaráti szívekről...Ibolykát is megkérdezték, akarja-e apukájának Barabás Tibor urat, anyukájának Barabás Tiborné, Gavera Emmát. Ibolyka erre a kérdésre azt felelte, hogy van neki egy szép nagy babája meg mackója is és babakocsija is. Egy nagyságos úrtól kapta...Az árvaszék kapujában elköszöntek egymástól. Ibolykát Ledninszkyék vitték haza, mert Barabás úgy döntött, - az ügyvéd tanácsára - hogy amíg a felsőbb hatóság jóvá nem hagyja az örökbefogadás tényét, a gyermek csak maradjon a szüleinél. Hátha valamely oknál fogva füstbemegy az egész, akkor legalább nem származhat belőle semmiféle bonyodalom.”

A novella nem szól arról, hogy a felsőbb hatóság hogyan döntött. Az elbeszélés befejező része mégis egyértelműen mutatja, hogy helybenhagyó határozat született. Az árvaház előtti eljárás utáni „tizedik napon egy órával később jött az ebédhez, mint máskor (Barabás), és kézenfogva magával hozta Ibolykát is.”

■ AZ ÖRÖKBEFOGADÁS JOGI SZABÁLYOZÁSA RÉGEN ÉS MA

Az örökbefogadás rendeltetése a történelem folyamán többször változott. Jogi szabályozásának gyökerei csakúgy,

mint a legtöbb jogintézményé, a római jogból ered. Az örökbecfogadás lényegében a patria potestas létrehozatalának mesterséges útja volt. A jogintézmény létrejöttében valószínűleg nagy szerepe volt a nemzetségek és a vagyonos családok között dúló harcnak. Ennek oka nagyon is érhető. Amennyiben ugyanis a családfő mint örökbecfogadó gyermektelen volt, akkor halála után a vagyont a nemzetség örökölte. Ezt a szabályt az örökbecfogadással igyekeztek kijátszani. Ez viszont sértette a gens érdekeit.

Az örökbecfogadás két ősi fajtája: az arrogatio és az adoptio. Az előbbi az önjogú, az utóbbi pedig a hatalom alatti személy örökbecfogadását jelentette.

Az arrogatio esetében is más volt az eljárás a császárság előtt és alatt. A köztársaság idején, amíg a comitiák, azaz a népgyűlések működtek, az eljárás előttük folyt. Ebből is következik, hogy csak önjogú személyt, vagyis fegyverforgatásra képes férfit lehetett örökbecfogadni. Őt is csak akkor, ha a comitia calata előtt az örökbecfogadó előadta, hogy koránál vagy betegségénél fogva nem képes már gyermeket nemzeni. A szavazás eredményétől függően jött létre az örökbecfogadás. A császárság idején már nem működtek a comitiák, így az arrogatio császári rescriptummal ment végbe. Az örökbecfogadható személyek köre pedig bővült a nőkkel és a serdületlenekkel.

Az adoptio a hatalomalatti személy örökbecfogadását jelenti. Két látszólagos ügylet előzte meg, a színlelt eladás és a színlelt per. A pert az örökbecfogadó indította a pater familias ellen. Ez utóbbi - mint alperes - nem védekezett, így a praetor az örökbecfogadónak ítélte meg a gyermeket (az alperes fiát vagy lányát). További feltételt jelentett, hogy az örökbecfogadó önjogú római állampolgár legyen, és legalább 18 évvel legyen idősebb az örökbecfogadottnál. Az adoptio két fajtáját különböztették meg: teljes örökbecfogadás (adoptio plena) és nem teljes örökbecfogadás (adoptio minus plena). Az előbbi esetében apai hatalom is keletkezett, feltétve, hogy az örökbecfogadó az örökbecfogadott felmenője volt. A nem teljes adoptio csak öröklési jogot jelentett.

Az adoptio említett két fajtája a történelem folyamán változásokon ment keresztül, és jelentése megváltozott. A modern jogrendszerekben a teljes örökbecfogadás esetében az örökbecfogadott nemcsak az örökbecfogadóval, hanem annak rokonaival is rokoni viszonyba kerül. A nem teljes vagy egyszerű örökbecfogadás esetében viszont a rokoni kapcsolat csak az örökbecfogadó és az örökbecfogadott között jön létre.

Magyarországon is többféle célja volt az örökbecfogadásnak. Egyrészt vagyoni-öröklési jellegű jogintézményként működött, másrészt viszont új családi kapcsolatok megszerzésére is hivatott volt. A hazai jogfejlődés tanulmányozásakor szembetűnő, hogy a XIX. század végéig a jogintézmény főleg öröklési jelleget öltött. Az 1877. évi XX. tv., az ún. Gyámtörvény viszont már kimondta, hogy az atyai hatalom általában átszáll az örökbecfogadóra.

1953-ig, a Csjt. hatálybalépéséig megengedett volt a

nagykorúak közötti örökbecfogadás is. Ezt szerződés hozta létre, amelyet közokiratba kellett foglalni. Nem csupán öröklési, vagyis vagyoni célra irányulhatott. Fontos lehetett az örökbecfogadó állampolgárságának, családi nevének, címének a megszerzése is.

Kiskorúak esetében is szerződéssel jött létre a jogviszony, de azzal a különbséggel, hogy az ilyen okirat gyámhatósági jóváhagyásra szorult. További feltételt jelentett az igazságügy-miniszter megerősítése.

Más államokhoz hasonlóan, hazánk is ismerte az adoptio két fajtáját. Az adoptio plena, a teljes örökbecfogadás esetében nálunk is átszálltak a szülői jogok. Az adoptio minus plena, a nem teljes örökbecfogadás létrejöttékor viszont a szülői felügyeleti jog a vér szerinti szülőknél maradt.

Érdekesen alakult a XX. század első felében a jogi gyakorlat. Elvileg mindkét adoptio ismert volt, a hétköznapi világban viszont csak a teljes örökbecfogadás működött. Ennek az oka abban kereshető, hogy a gyámhatóság csak azokat a szerződéseket hagyta jóvá, amelyek alapján a szülői felügyeleti jog is átszállt. A Gyámtörvény céljait szem előtt tartva, minden esetben vizsgálták, hogy fennáll-e az új családi kapcsolat megteremtésének szándéka.

1953-tól megszűnt a szerződéssel létrehozható örökbecfogadási jogügylet. A Csjt. már az örökbecfogadás engedélyezését szabályozta. Az elsődleges cél a kiskorú számára biztosított családi környezet létrehozása volt. Bár a Csjt. kezdetben nem adott arra lehetőséget, hogy az örökbecfogadott és az „új” család között teljes rokoni kapcsolat létesüljön, ezt a hiányt azonban egy párhuzamos jogszabály pótolta. A Csjt.-vel ugyanis egyszerre lépett hatályba az anyakönyvekről szóló 1952. évi XIX. sz. törvényerejű rendelet, amely kimondta, hogy - ellenkező kérelem hiányában - a kiskorú születését újra kell szabályozni. Ez a szabályozás a teljes rokoni kapcsolat megteremtésére utal.

A jogfejlődés következő állomása a Ptk. hatálybalépése és a Csjt. módosítása (1960. évi 12. sz. tvr.) volt. A Ptk. szerint az örökbecfogadott úgy örököl, mint az örökbecfogadó vérszerinti leszármazója. A módosított Csjt. pedig létrehozta a teljes rokoni kapcsolatot: a kiskorú rokoni kapcsolatba került az örökbecfogadó családjával is. (A korábbi joggyakorlatban az anyakönyvi bejegyzés ezt már lehetővé tette.)

A hatályos szabályok értelmében örökbecfogadó nagykorú és teljesen cselekvőképes személy lehet. Olyan, aki alkalmas az örökbecfogadni kívánt gyermek nevelésére. Az örökbecfogadott csak kiskorú lehet. Örökbecfogadók házastársak is lehetnek. A közös örökbecfogadás más esete nem megengedett.

A mai szabályok értelmében az örökbecfogadás mindig teljes, vagyis szülői felügyeleti jogot, valamint gyermeki jogállást eredményez. A vérszerinti szülő felügyeleti joga megszűnik. Az örökbecfogadott gyermek az új családban a vérszerinti gyermekkel azonos családi és öröklési jogot szerez.

Az örökbecfogadás fennállása alatt új örökbecfogadás nem jöhet létre. Ez alól természetesen kivételt jelent, ha az örök-

